

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2022, 6 (1): 86-108

Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân

Rahmân in Arabic Poetry of the Period of Jahiliyyah

Ertuğrul DÖNER

Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Assistant Professor, Cukurova University, Faculty of Theology

ertugruldoner@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5657-9627

Yusuf ÖZCAN

Dr. Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Ph.D. Research Assistant, Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Theology

ozcanlaryusuf@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2909-8585

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 24.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 12.06.2022
Yayın Tarihi / Published : 23.06.2022
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: Döner, Ertuğrul, Özcan, Yusuf, " Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi. 6/1 (Haziran 2022): 86-108. <https://doi.org/10.32711/tiad.1108117>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ertuğrul DÖNER, Yusuf ÖZCAN).

Yayıncı / Published by: Mustafa YİĞİTOĞLU

Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân

Öz

Edebiyat, bir milletin kültürel mirası, maddi-manevî değerlerin aktarıcısı ve toplumun hafızasıdır. Kendi döneminin edebiyatının bir parçası olan Cahiliye şiiri, Arap belağatının kaynağı ve İslam öncesi dönemde Cahiliye Araplarının bir nevi aynasıdır. Bu sebeple çalışmada, İslam öncesi dönemde Rahmân kavramının Araplar tarafından bilinip bilinmediği, şayet biliniyorsa hangi anlam(lar)da kullanıldığı ve bu anlam(lar)ın Kur'ân'la uygunluğu hususunu tespit etme hedefinden hareketle Cahiliye Dönemi Arap şiirinde Rahmân kavramı ele alınmış ve incelenmiştir. Bu amaçla farklı inançlara mensup Cahiliye şairlerinin divanları taranmış ve içerisinde Rahmân sözcüğü geçen çok sayıda beyit örneğine ulaşılmıştır. Başlangıçta Pagan kültürüne ait kitâbelerde ve daha sonraki dönemde Yahudi-Hristiyan kitâbelerinde kullanımına rastlanan Rahmân kavramının, kendisine özellikle Yemen'de varlık alanı bulmuş tevhîd inancının da etkisiyle Cahiliye Dönemi şairlerinin şiirlerinde, kısmen Kur'ân'daki anlamından farklı olarak daha kapsamlı bir şekilde mutlak bir yaratıcıyı ifade etme maksadıyla kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Tefsir, Şiir, Cahiliye şiiri, Rahmân,

Rahmân in Arabic Poetry of the Period of Jahiliyyah

Abstract

Literature is the cultural heritage of a nation, a conveyor of material-spiritual values and the memory of society. The Jahiliyyah poetry, which is part of the literature of its period, is the source of Arabic literature and is a kind of mirror of the Arabs of Jahiliyyah in the pre-Islamic period. For this reason, the concept of Rahmân is discussed and examined in the Arab poetry of the Period of Jahiliyyah based on the aim of determining whether the concept of Rahmân is known to Arabs in the pre-Islamic period, what meaning(s) it is used in if it is known, and the conformity of this meaning(s) with the Qur'an. For this purpose, the divans of Jahiliyyah poets of different faiths are scanned and numerous examples of couplets with the word Rahmân are found. It is observed that the concept of Rahmân, which is initially used in Pagan culture epigraphs and later in Jewish-Christian epigraphs, with the influence by the belief of tawhid, which found itself especially in Yemen; partly different from its meaning in the Qur'an, with the aim of expressing an absolute creator in a more comprehensive way, is used in the poems of the poets of the Period of Jahiliyyah.

Keywords: Arabic Literature, Tafsir, Poetry, Jahiliyyah poetry, Rahmân.

Giriş

Cahiliye şiiri, İslam öncesi Arap toplumunun başından geçen hemen hemen her türlü hadiseyi (inanç, din, düğün, ölüm, matem, gelenek-görenekler vb.) nazma döktüğü klasik şiir birikiminin adıdır. Cahiliye Dönemi Araplarının sosyal yaşantısında şiirin ve şairin çok büyük etkisi ve yeri olduğu bilinen bir gerçektir. İslam öncesi dönemde geliştirilen bu klasik şiir birikimi, Arapların hem dinî hem de millî değerlerini içeren ve onların muhafazasını temin eden kültür hazinesi olarak görülmüştür. Cahiliye şiirini önemli kılan dinî nedenlerin başında onun Kur'ân'ı anlamada kaynak kabul edilmesi gelir. Nitekim İbn Abbâs'ın (ö. 68/687) bu konuda "Allah'ın kelimelerinden okur ve anlamazsanız, onun anlamını Arapların şiirlerinde arayınız. Çünkü bu şiir, Arapların divanıdır." dediği nakledilir¹.

Cahiliye şiiri Arap toplumunda bu denli önemli bir konuma sahipken batıda Wilhelm Ahlwardt (ö. 1909), Theodor Nöldeke (ö. 1930), David Samuel Margoliouth (ö. 1940) ve doğuda Taha Hüseyin (1974) gibi araştırmacılar bu şiirin Cahiliye Dönemine mevsukiyetini tartışmışlar ve nihayetinde günümüze kadar intikal eden bu külliyyatın esasen İslamî dönemde oluşturulduğu fikrini savunmuşlardır². Müsteşriklerin Cahiliye şiirine yönelik eleştirilerini destekleyen Taha Hüseyin, *fi'ş-şi'ri'l-Câhilî* adlı çalışmasında Cahiliye şiirini kökünden reddederek onun İslamdan sonra düzenlendiğini iddia etmiştir. Ona göre mevcut Cahiliye şiirleri kendi döneminin sosyal, siyasal, ekonomik ve dinsel altyapısını yansıtmamaktadır³. Arap yarımadasındaki dil ve lehçe farklılıklarına Cahiliye şiirinde rastlanılmamaktadır. İslamdan önce Adnânî kabileleri arasındaki lehçe farklılıkları, farklı kabilelere mensup şairlerin şiirlerine yansımamıştır⁴. Ayrıca şiirlerde Kur'ân ve hadislerde tercih edilen kavram ve lafızlar kullanılmıştır. Hatta Cahiliye Döneminde ön plana çıkan Lât vb. put isimleri Müslümanlar tarafından Allah lafızıyla değiştirilmiştir. Ona göre dönem farklılığının kavramlara yansımamış olması Cahiliye şiirinin İslamî dönemde oluşturulduğunun en bariz göstergesidir⁵. Ancak Cahiliye şiirlerinde Allah lafzının yanı sıra azımsanmayacak nicelikte put isminin geçtiğine de dikkat çekilir. Put isimlerini Allah lafızıyla değiştirmenin şiirlerdeki lafız-mana dengesinin yeniden sağlanması dikkate alındığında oldukça zor olduğunun altı çizilir. Ayrıca İslam, Cahiliye dönemindeki putperestliğe karşı çıkarak tevhid esasını getirirken aslında toplumun mevcut inanç alanında düzenlemelere gitmiştir. Dolayısıyla zaten puta taptıkları bilinen bir toplumun şiirlerinde

¹ Bk. İbn Reşik el-Kayrevânî, *el-'Umde fi şmâ'ati'ş-şi'ri ve nakdih*, thk. en-Nebevî Şa'lân (Beirut: Mektebetu'l-Hâncî, 1990), 1/28; Ömer Ferrüh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981) 1/73.

² Bk. Mehmet Yalar, "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 97.

³ Taha Hüseyin, *fi'ş-şi'ri'l-Câhilî*, tak. Aldulmun'im Tuleyme (Kahire: Mektebetu'l-İskenderiyye, 2007), 81-86.

⁴ Bk. Hüseyin, *fi'ş-şi'ri'l-Câhilî*, 87-88, 94-100.

⁵ Bk. Hüseyin, *fi'ş-şi'ri'l-Câhilî*, 101.

geçen put isimlerinin Allah lafzıyla değiştirilmesinin İslam toplumuna bir fayda sağlamayacağı zikredilir⁶. Buna göre Cahiliye şiirinin kısmî intihaller haricinde topyekûn intihal olduğu yönündeki iddialar ve ardından gelen kaçınılmaz bir red anlayışı gerçeği yansıtmasa da bazı Cahiliye şairleri şiirlerinin güvenilirliği hususunda tenkide maruz kalmıştır. Mesela Cevād Ali (ö. 1987) hepsi için geçerli olmasa da özellikle Umeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerinde Kur'ân'la olan benzerlik ve uyuşmanın bir intihalin sonucu olduğu fikrini savunur. Bilindiği gibi Umeyye, tevhid inancını benimsemiş, Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında bilgisi olan bir şahsiyettir. Ancak şiirlerinde rastlanılan melek, kıyamet, cennet, cehennem, arş, sevap, ceza vb. lafızlar sadece Kur'an ve hadislere vakıf olunmakla bilinebilecek lafızlardır. Dolayısıyla Umeyye'nin şiirlerinde karşılaşılan bu lafızlar İslamî dönemde bazı kişilerce beyitlere konmuştur⁷. Ancak Cahiliye dönem Arap şairlerinin Allah, hesap, ceza, ahiret ve bazı peygamber adları gibi birtakım konulardan haberdar oldukları da belirtilir. Bunun kaynağı olarak atalarından edindikleri bilgiler (Hanîflik) ve Yahudi-Hıristiyan kaynakları gösterilir. Burada, şiirlerinde sadece Allah, İlah vb. kavramları kullanan şairlerin putperest; Allah, İlah kavramlarının yanı sıra cennet, cehennem, ahiret, hesap ve ceza kavramlarından da bahseden şairlerin ise Hanîf inancına mensup olduğu söylenir⁸. Dolayısıyla Umeyye'nin şiirlerindeki İslâmî benzer görülen bazı noktalar tuhaf karşılanmamalıdır. Bununla birlikte Sir Hamilton Gibb (ö. 1971) Kur'ân ile Umeyye'nin sözleri arasında duyguyu aktarma bağlamında ciddi bir farkın olduğunu öne sürmüştür. Ona göre her ikisinde ele alınan ahlakî konular benzerlik gösterse de Umeyye'nin sözleri kabileler nezdinde Kur'ân kadar tesirli olmamıştır.⁹

Cahiliye şiirinin güvenilirliği meselesinde çağdaş Arap dünyası Arap edebiyatı araştırmacıları ve müsteşhiklerin çoğu, kısmî intihali kabul etmiştir. Bununla birlikte Nöldeke, Ahlwardt, Margoliouth ve Taha Hüseyin gibi bu kısmî intihalleri gerekçe göstererek Cahiliye Dönemi Arap şiirinin tamamen güvenilmez olduğunu savunanların iddiaları da tamamen kasıtlı ve mesnetsiz görülmüştür¹⁰.

Cahiliye şiirinin İslam öncesi dönemi aydınlatmada önemli ve güvenilir bir kaynak olduğu kabul edildiğinden bu çalışmada Cahiliye Dönemi Arap şiirlerinde *Rahmân* kavramı incelenmiş ve bu şiirlerde *Rahmân*'ın hangi anlam(lar)da kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle *Rahmân* kavramının analizi yapılmış, kavramın tarihsel arka planı irdelendikten sonra da Cahiliye Dönemi Arap şiirinde kullanım alanı sorgulanmıştır. Bunun için farklı şairlere ait çok sayıda divan taranmış ve neticede Muhârib b. Kays el-Küsa'î (ö. 534), eş-Şenferâ el-Ezdî (ö. 525-550), İmruulkays b. Hucr (ö. 540),

⁶ Bk. Bekir Topaloğlu, "Allah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/473.

⁷ Bk. Cevād Ali, *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 1980), 6/493.

⁸ Bk. Ali Bulut, "Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (2005), 213-235.

⁹ Toshuhiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 134-135.

¹⁰ Bk. Yalar, "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", 118.

Hâtim b. Abdillâh et-Tâi (ö. 578), Musakkib el-'Abdî (ö. 587), Urve b. 'Utbe er-Rahhâl (ö. 592), Hıdâş b. Zuheyr el-'Âmirî (ö. 603), Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl (ö. 606), Selâme b. Cendel (ö. 608), Esved b. Ya'fer (ö.610), Varaka b. Nevfel (ö. 610), Kays b. Hudâdiyye (ö. 610-615), Ebû Tâlib (ö. 619), el-A'sâ (ö. 7/629) ve Umeyye b. Ebi's-Salt'a (ö. 8/630) ait içerisinde *Rahmân* sözcüğü geçen 28 beyte rastlanılmıştır. Beyitlerine yer verdiğimiz şairlerin bir kısmı hanîf, bir diğer kısmı ise Yahudi-Hıristiyan veya müşrik olduğu kabul edilen şairlerdir. Bu bakımdan çalışmada beyitlerde geçen *Rahmân* kavramının farklı kültür ve dinlerle olan ilişkisine de dikkat çekilerek örnekler üzerinden İslam öncesi dönemde *Rahmân*'ın Araplar arasında bilinip bilinmediği konusu tartışılmıştır. Son olarak *Rahmân*'ın Cahiliye Dönemi Arap şiirinde ve Kur'ân'da ifade ettiği anlam üzerinde durulmuş ve şayet varsa anlamsal farklılıklar irdelenmiştir.

1. *Rahmân* Kavramı ve *Rahmân*'ın Tarihsel Arka Planı

Kaynaklarda *Rahmân* (رحمن) sözcüğünün, Arapça رحم (rahime) fiilinden gelen رحمة (rahme) kökünden türetildiği belirtilir¹¹. Bu kök genel olarak Arapçada şefkat, nezaket, acıma, merhamet, iyilikte bulunma, rızık verme ve bağışlama anlamlarına gelen رقة (riqqa), تعطف (ta'atuf), مرحمة (merhame)¹², مغفرة (mağfira)¹³, رافة (ra'afe)¹⁴ ve رزق (rızık)¹⁵ sözcükleriyle aynı anlama gelir. R-h-m fiilinin masterları مرحمة (merhame), رحما (ruhmen), رحمة (ruhmen), رحمة (rahamen) olup mazisi رحم (rahime) ve muzarisi يرحم (yerhamu) şeklindedir.¹⁶ Dolayısıyla dilde "Ona merhamet ettim, acıdım." anlamında "رَحْمَتُهُ رَحْمَةٌ وَرَحْمًا" anlamında "رحمة ومرحمة" denilir.¹⁷

Rahmân (رحمن) isminin menşei konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kelimenin aslının Arapça olduğunu belirtenlere göre *Rahmân*, الرَّاحِمِينَ (erhamu'r-rahimîn) anlamında mübalağa sigasında فعلان (fa'lân) vezninde

¹¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitābu'l-'ayn*, thk. Abdulhamid Hindāvî (Beyrut: Dāru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 2003), 2/106; Ebu'l-Fazl Cemāluddīn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, thk. Abdullah el-Kebîr vd. (Kahire: Dāru'l-Ma'ārif, ts.), 1611.

¹² İsmail b. Hammād el-Cevherî, *Tācu'l-luğa ve şihāhu'l-'Arabīyye*, thk. Ahmed Abdulğafūr 'Âttār (Beyrut: Dāru'l-İlm li'l-Melāyîn, 1990), 5/1929; İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1611.

¹³ Muhammed b. Yakub el-Firūzābādî, *el-Kāmūsul-muḥīṭ*, thk. Muhammed Nāim el-'Arksūsî (Beyrut: Müessesetu'r-Risāle, 2005), 1111.

¹⁴ Ahmed b. Fāris, *Mu'cemu Makāyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselām Muhammed Hārūn (Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1979), 2/498.

¹⁵ İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1612; Muhammed Murtaẓā ez-Zebidî, *Tācu'l-'arūs*, thk. Ahmed Ferrāc (Kuveyt: et-Turāsu'l-'Arabî, 1965), 32/233.

¹⁶ İbn Fāris, *Mu'cemu makāyisi'l-luğa*, 2/498; İbn Sīde el-Mursî, *el-Muḥkem ve'l-muḥīṭu'l-a'zam*, thk. Abdulhamid Hindāvî (Beyrut: Dāru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 2000), 3/ 336-337; İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1611; Ahmed Muhtār Ömer, *Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabīyyeti'l-mu'āşıra* (Kahire: 'Alemlü'l-Kütub, 2008), 2/872.

¹⁷ İbn Dureyd el-Ezdî, *Cemheratu'l-luğa*, thk. Remzi Münir (Beyrut: Dāru'l-İlm li'l-Melāyîn, 1987), 1/523-524; İsmail b. 'Abbād, *el-Muḥīṭ fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütub, 1994), 3/95.

'rahmeh' kökünden türemiş bir sözcüktür¹⁸. Genelde *rahim* (vallahu'r-rahmanu'r-rahimu) şeklinde *Rahim* sözcüğüyle birlikte ve yalnız mutlak yaratıcı (Allah) için kullanılır. *Rahmān* ile aynı kökten türeyen *Rahim* sözcüğü, mübalağa sigasında *fa'il* (fa'il) vezninde gelir; ism-i fā'il ve ism-i mef'ül manasında kullanılır. *Rahmān* sözcüğünün aksine *raḥīm* (merhametli adam) örneğinde olduğu gibi mümkün varlıklar için kullanımı caizdir.¹⁹ Bununla birlikte Cahiliye Döneminde Museylimetu'l-Kezzāb'a (ö. 12/633) "rahmānu'l-Yemāme" (رحمن اليمامة) dendiği de nakledilir²⁰.

Nitekim Ebū 'Ubeyde'nin (ö. 210/825) de aralarında olduğu bazı lügat âlimleri, *Rahmān* ve *Rahim* sözcüklerinin, vezinlerindeki farklılığa rağmen *nedmān* ve *nedim* sözcükleri gibi aynı anlamda kullanıldığını söylerler.²¹ Ancak genel kabul, bu iki sözcük arasında mana bakımından bir farklılığın olduğu yönündedir. Şöyle ki *Rahmān*'dan sonra *Rahim* sözcüğünün gelmesi "el-hāş ba'd el-'ām" metodu çerçevesinde değerlendirilir. Dolayısıyla yaratıcı bütün kullarına *Rahmān* iken müminlere karşı *Rahim*'dir.²² Çünkü Kur'ân'ı Kerim'de "وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا" (O, müminlere karşı *Rahim*dir.) denilir.²³ Benzer şekilde İsfahānī (ö. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği), Allah'ın, dünyada *Rahmān*, ahirette ise *Rahim* olduğunu söyler. Çünkü Allah'ın dünyadaki nimetleri hem müminleri hem de kâfirleri kapsar. Ancak ahiretteki nimetler yalnız müminlere yöneliktir.²⁴ Bu yorumlardan farklı olarak İbn Abbās (ö. 68/687-88), *Rahmān*'ı rafik (dost, müşfik), *Rahim*'i ise *Rahmān*'ın yarattıklarına rızıkta bulunması manasında ele alır.²⁵

Yukarıda belirttiğimiz gibi genel kabul, *Rahmān*'ın Arapça *rahme* (rahmeh) kökünden türemiş fa'lān vezninde mübalağalı sıfat olduğudur. Ancak Ebū İshak ez-Zeccāc (311/923) gibi *Rahmān*'ı öncekilerin kitaplarında mutlak yaratıcı anlamında kullanılan, türememiş, yaratıcıya ait zâtî, müstakil bir isim olarak görenler da vardır. Bu durumda *Rahim*, yaratıcı *Rahmān*'ın bir sıfatıdır. Çünkü Araplar "كُنْ بِي رَحِيمًا" "Bana karşı rahim ol" derken "كُنْ بِي رَحْمَانًا" "Bana karşı

¹⁸ Ferāhīdī, *Kitābu'l-'ayn*, 2/106; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, 1/523; Ebū Mansūr Muhammed b. Ahmed el-Ezherī, *Tehzibu'l-luğa*, thk. Muhammed Avad Mir'ad (Beyrut: Dāru İhyāi't-Turāsī'l-'Arabī, 2001), 5/34; İsmail b. 'Abbād, *el-Muḥiṭ fi'l-luğa*, 3/95; Cevherī, *Tācu'l-luğa ve şihāhu'l-'Arabiyye*, 5/1929; İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1612; Zebīdī, *Tācu'l-'Arūs*, 32/233.

¹⁹ Ezherī, *Tehzibu'l-luğa*, 5/34; Cevherī, *Tācu'l-luğa ve şihāhu'l-'Arabiyye*, 5/1929; İbn Sīde, *el-Muḥkem ve'l-muḥītu'l-a'zam*, 3/337; İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1612; Zebīdī, *Tācu'l-'arūs*, 32/233.

²⁰ el-Cevherī, *Tācu'l-luğa ve şihāhu'l-'Arabiyye*, 5/ 1929.

²¹ Ebū Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Ġaribu'l-Ḳur'ān*, thk. Ahmed Sakar (Mısır: y.y., 1978), 6.

²² İbn Sīde, *el-Muḥkem ve'l-muḥītu'l-a'zam*, 3/337; İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1612; Zebīdī, *Tācu'l-'arūs*, 32/234; Muhammed b. Cerir et-Taberī, *Cāmi'u'l-beyān an te vīli āyi'l-Ḳur'ān*, thk. Abdullāh b. Abdulmuhsin et-Turkī (Kahire: Dāru Hecr, 2001), 1/149.

²³ Ahzāb 33/43.

²⁴ Rāğib el-İsfahānī, *el-Mufredāt fi ġaribi'l-Ḳur'ān*, thk. Muhammed Seyyid Kīlānī (Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 2008), 192.

²⁵ Ezherī, *Tehzibu'l-luğa*, 5/34; İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1612; Zebīdī, *Tācu'l-'arūs*, 32/234.

rahmân ol." demezler.²⁶ Kelimenin menşei hakkında *Rahmân* sözcüğünün doğrudan İbranice olduğunu savunanlar da olmuştur. Buna göre *Rahmân-Rahîm* terkindeki *Rahmân* sözcüğü İbranice, *Rahîm* ise Arapçadır.²⁷

Görüldüğü gibi klasik Arapça sözlüklerde *Rahmân* sözcüğünün *rahmet* kökünden *fa'lân* vezninde türetilmiş Arapça bir lafız olduğu belirtilir. Bu genel bir kabuldür. Ancak benzer kaynaklarda kelimenin türememiş müstakil bir sözcük, hatta İbranice olduğu yönünde görüşler de mevcuttur. Dolayısıyla buradaki karmaşıklığı gidermek adına kelimenin daha eski kullanımlarına ve tarihsel arka planına değinmek faydalı olacaktır. Bazı araştırmacılar başta Suriye ve Yemen bölgesinde kullanıldığı belirtilen *Rahmân* kavramının Aramice-Akadça kökene sahip olduğunu öne sürmüştür. Kavramın daha sonraki dönemlerde Suriye ve Yemen bölgelerine yerleşen Yahudi ve Hıristiyan toplulukları arasında yaygınlaştığını ve nihayetinde İslâm ile birlikte Müslümanlar arasında da yayıldığı belirtilmiştir. Kelimenin en eski formları Pagan kültüründe Aramice ve Akadça yazılmış Tell Fekherye ve Palmira kitâbelerinde Aramice *rhymn* ve Akadça *rēmēnû* şeklinde geçmiştir²⁸. *Rahmân*'ın *rhymn* ve *rēmēnû* formlarına *Ahikar'ın Öğütleri*'nde rastlanmıştır. Buna göre kelime M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren milattan sonraki ilk yüzyıllara kadar Suriye ve Yemen'de kullanılmıştır²⁹. Ryckmans'a göre, miladî 4. asrın ikinci yarısında Pagan ifadeler Güney Arapça metinlerden kaybolmuş, onların yerini "Cennetin Efendisi" ve "Merhametli" (*Rahmânân*) tabirleriyle tek tanrılı sıfatlar almış ve sonraki dönemlerde Yahudi ve Hıristiyan kitâbelerinde *Rahmânân* sözcüğüne yer verilmiştir.³⁰ Buradan hareketle bazı oryantalistler *Rahmân* sözcüğünün menşeinin Yahudilik ve Hıristiyanlık kaynaklı olduğunu savunmuştur. Ancak Yahudilik ve Hıristiyanlık öncesi dönemlere ait kitâbelerde de *Rahmân* kelimesine rastlanır. Nitekim Watt gibi bazı oryantalistler bu görüşü reddederler. Onlara göre *Rahmân* kelimesi bazı eski kitâbelerde yer almış ve bu kelime Hz. Peygamber'den önce Arap Yarımadasında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bazı kimseler tarafından da kullanılmıştır.³¹ Ayrıca bir sonraki bölümde ele alacağımız üzere *Rahmân* kelimesi Cahiliye Dönemi Arap şiirinde

²⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, 1/523-524; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîtu'l-a'zam*, 3/ 337; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1612; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 32/ 233.

²⁷ Bk. el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 5/34; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1612; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 32/ 233.

²⁸ Bk. Jonas C. Greenfield & Aaron Shaffer, "Notes on the Akkadian-Aramaic Bilingual Statue from Tell Fekherye", *Iraq* 45/1 (1983), 109-116.; Javier Teixidor, *Inventaire des inscriptions de Palmyre XI* (Beyrut: Institut Français d'archéologie de Beyrouth, 1965), 9.

²⁹ Bk. Yuliyos Yeşu Çiçek, *Ahikar'ın Öğütleri*, çev. Yuhanun Gülten-Abgar Gülten (İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları, 2004).

³⁰ Yahudi ve Hıristiyan kitâbelerinde *Rahmânân* formu örnekleri için Bk. Javier Ryckmans, "The Old South Arabian Religion", *Yemen: 3000 Years of Art and Civilisation in Arabia Felix*, ed. W. Daum (Innsbruck: Umschau-Verlag, 1988), 110; Gonzague Ryckmans, "Inscription sud-arabes (dixième série)", *Le Muséon* 66 (1953), 267-317; Alfred Felix Landon Beeston, "Notes On The Mureighan Inscription", *Bulletin of The School of Oriental and African Studies* 16 (1954), 389-392.

³¹ W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 175.

de kullanılmıştır. Bu, İslam öncesi dönemde *Rahmân*'ın Araplar tarafından bilindiği anlamına gelir. İslâmla birlikte *Rahmân* Allah'ın zâtı ile özdeşleştirilmiş ve ulûhiyetin ikinci ismi haline dönüşmüştür. Böylelikle kelime kendine münhasır ilahî bir yapıya dönüştürülmüştür³².

2. Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde *Rahmân*

Kaynaklarda diğer Sâmi kavimlerde olduğu gibi Arapların da en eski dinlerinin tevhid esasına dayandığı öne sürülmüştür³³. Arapların *zû semâvî* (göğün ilahı) denilen tek bir tanrıya ibadet ettikleri, bunun da Yahudilik ve Hıristiyanlık etkisine girmeden evvel tevhid akidesinin yani tek tanrı inancının yaygın olduğu Yemen kaynaklı olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Araplar arasında bu inanca sahip olanların Hıristiyanlık ve Yahudilikten uzak kalan ve âdeta putperestliğe başkaldıran Hanîfler olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Hac sûresi 31. âyette “Allah’a ortak koşmayan Hanîfler (olun).” denilerek böyle kişilerden övgüyle bahsedilmiştir. Özellikle Hanîfler ve Yemen’le ilişkileri münasebetiyle Mekke halkı arasında bir *Rahmân* inancı gelişmiş ve *Rahmân* kavramı Cahiliye Devri Arap şiirlerinde Tanrı’nın bir ismi olarak kullanılmıştır³⁴. Bununla birlikte İslam öncesi Arapların Tanrı için “Allah, İlah, Rab” kavramlarını kullandığı da bilinmektedir. Ancak inanç dünyalarında yer alan bu kavramların zihinlerde nasıl bir muhtevaya sahip olduğu tartışmaya açıktır. Izutsu (ö. 1993) bu noktada Arabistan paganizminde “Allah” kavramını anlamlandırmada, Kur’ân ayetlerinden hareketle beş temel özellikten bahseder. Allah’ın bu beş temel özelliğinin sırasıyla şunlar olduğunu söyler: 1) Dünyanın yaratıcısı, 2) yağmuru veren, yağmurla kâinattaki her şeye hayat veren, 3) üzerine yemin edilen, 4) Araplarda geçici görülen tevhidin temel objesi, 5) Kâbe’nin Rabbi.³⁵ Görüldüğü gibi zikredilen bu özelliklerin, zihinlerde Allah’a dair kısmî çerçeve çizmenin ötesinde Cahiliye dönemi insanının Allah inancını tamamiyle betimlediğini, yansıttığını söylemek güçtür. Aynı şekilde Cahiliye Dönemi Arap edebiyatı örneklerinde de yaratıcının bütün özellikleriyle tasvir edilmediği bir gerçektir. Ancak ilgili döneme ait edebiyat ürünleri yaratıcının kısmî özelliklerini barındırır da dönem insanının genel hatlarıyla kutsalla olan bağını, ilişkisini ve kutsala dair inancını yansıtır oluşu inkâr edilemez.

Cahiliye Dönemi’nde hac esnasında Araplar tarafından farklı telbiyeler getiriliyor ve bu telbiyelerin içeriği aracı kıldıkları put isimlerine ve kabilelerin benimsediği farklı inançlara göre değişebiliyordu. Kur’ân’ı Kerîm’de Yûnus 10/18, Zümer 39/3 ayetlerde Cahiliye Araplarının kutsal saydıkları putların kendilerini Allah’a yaklaştıracığına ve Allah katında şefaathçi olacağına inandıkları zikredilir. Buradan hareketle onların, daha önce de belirttiğimiz gibi tapındıkları putların üstünde Kâbe’nin rabbi kabul ettikleri (Kureyş 106/3) bir yüce Tanrı inancını benimsedikleri söylenebilir. Yâkubî’nin (ö. 292/905) naklettiğine göre ‘Ak, Eş’ariyye ve Kays ‘Aylân kabilelerinin telbiyelerinde

³² Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 186-187.

³³ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbu’l-eşnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa (b.y.: Dâru’l-Kütubi’l-Mısriyye, 1995), 6.

³⁴ Bk. Mustafa Çağırıcı, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/316-317.

³⁵ Bk. Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, 114-115.

Kâbe'nin sahibine hitaben *Rahmân* ismi kullanılmıştır³⁶. 'Ak ve Eş'ariyye kabilelerinin telbiyesinde *Rahmân* şu şekilde gelmiştir:

نَحْجُ لِلرَّحْمَانِ بَيْتًا عَجَبًا مَسْتَتْرًا مَضِيبًا مَحْجَبًا

(Bu) güzel beyti *Rahmân* için haccederiz. Bazen örtülü, bazen yarı açık, bazen yaşmaklı.

Kays 'Aylân kabilesinin telbiyesinde ise *Rahmân* şu şekilde kullanılmıştır:

لَبِيكَ اللَّهُمَّ لَبِيكَ أَنْتَ الرَّحْمَانُ أَتَتَكَ قَيْسُ عَيْلَانَ رَاجِلِيَا وَالرَّكْبَانَ

Buyur Allah'ım buyur, sen *Rahmân*'sın. Sana geldi Kays 'Aylân, kimi bineklerle kimi yürüyerek.

Kaynaklarda *Rahmân* kavramının menşei hususunda farklı görüşlerin olduğunu belirtmiştik. Bu kavramın Arapça olduğunu savunanlar onun *rahmet* kökünden "fa'lân" vezninde geldiğini öne sürmüştür. Buna karşılık *Rahmân* kavramının Arapça değil; İbranice bir isim olduğu da savunulmuştur. Bu görüşü savunanlar şu beyitleri delil getirmiştir:

هَلْ تَتْرُكُنَّ إِلَى الْقَسِيِّنِ هَجْرَتَكُمْ وَمَسْحُكُمُ صَلْبُهُمْ رَحْمَانَ قُرْبَانًا؟
لَنْ تُذْرِكُوا الْمَجْدَ أَوْ تُسْرُوا عَبَاءَتَكُمْ بِالْخَرِّ أَوْ تَجْعَلُوا النَّوْمَ ضَمْرَانًا³⁷

Göçünüzü ve (günahlardan) arınmanızı çarmla gerilip de *Rahmân*'a kurban olarak sunulan iki rahibe mi bırakırsınız?

Ne izzete ereceksiniz ne abalar giyeceksiniz ipek sırmalı ne de siğil otunu reyhan eyleyeceksiniz

Ankebût 29/61. ve Zuhruf 43/9. âyetlerde belirtildiği gibi³⁸ Cahiliye Dönemi Araplarında, putlar haricinde, kendilerini ve bütün kâinatı yaratan yüce bir Tanrı'nın varlığına inanılır. Allah lafzının yanı sıra Cahiliye Dönemi Arap şiirlerinde *Rahmân* ismi de 'yaratıcı, tanrı' anlamında çokça kullanılmıştır. Buradan İslam öncesi dönemde Araplar arasında *Rahmân* isminin bilindiği anlaşılmaktadır. Şiirlerde *Rahmân* ismi kâdir-i mutlak tek/bir yaratıcıya (Rab, İlâh, Allâh, Hâlik) ait isme karşılık gelmekte, *Rahîm* ise hem mutlak yaratıcı hem de yaratan haricinde diğer varlıklar için "merhametli" anlamında sıfat olarak gelmektedir. Kur'an'daki kullanımlarından hareketle *Rahmân*'ın Allah lafzı gibi zâtî bir isim, *Rahîm*'in ise sıfat konumunda olduğu söylenebilir.³⁹ Buna ek olarak Cahiliye şiirlerinde Kur'an'daki kullanımın aksine *Rahmân* ismi *Rahîm* ismiyle birlikte kullanılmamış ve beyitlerde genelde *Rahmân*'dan sonra *Rab* gelmiştir. *Rahmân-Rahîm* kavramlarının birlikte kullanımı özellikle İslamî

³⁶ Bk. Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Necef: Matba'atu'l-Ğurâ,1937), 1/212-213.

³⁷ Bk. Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 5/34; Cerîr b. 'Atiyye, *Dîvânü Cerîr*, thk. Numan Muhammed Emin (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1986), 167.

³⁸ "Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?' diye soracak olsan mutlaka, 'Allah' diyeceklerdir. O halde nasıl doğru yoldan döndürülüyorlar." Bk. Ankebût 29/61. "Andolsun, onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı' diye sorsan, mutlaka, 'Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı.' diyeceklerdir." Bk. ez-Zuhruf 43/9.

³⁹ Bekir Topaloğlu, "Rahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/415.

dönemde yaygınlık kazanmıştır. Şöyle ki Kur'ân'ı Kerim'de *Rahmân* ismi besmeleler hariç elli altı, *Rahîm* ismi -Hz. Peygamber'e nisbet edildiği bir yer hariç- 114 yerde kullanılmıştır. *Rahmân*, altı âyette *Rahîm* ile birlikte, diğer yerlerde tek başına kullanılmıştır.⁴⁰ Cahiliye Dönemi'nde ise *Rahîm* sıfatı genelde *Rab* ile birlikte anılmıştır. Dolayısıyla divanlarda *Rahmân-Rahîm* kullanımına rastlanılmamıştır. *Rab-Rahîm* kullanımına Umeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630)⁴¹ divanında geçen şu beyitleri örnek verebiliriz:

لَنْ لَمْ يَغْفِرَ الرَّبُّ الرَّحِيمُ⁴² فَهُمْ يَطْعُونَ كَالْأَقْدَاءِ فِيهَا
İçinde (orada) toz gibi ezilirler, Rahîm olan Rab onları bağışlamazsa.

عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ يُعْرَضُونَ عَلَيْهِ يَوْمَ نَأْتِيهِ وَهُوَ رَبُّ رَحِيمٍ
بِعَلَّمَ الْجَهْرَ وَالْكَلامَ الْخَفِيًّا إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا⁴³

Arşın sahibinin yanında ona sunulurlar. O, sözün gizlisini de bilir, alenisini de O'na geldiğimiz gün ve O Rahîm olan bir Rab'dır. Şüphesiz vaadini de yerine getirir.

دَعَانَا النَّبِيُّ بِه خَاتَمٌ نَبِيٌّ هُدَى صَادِقٌ طَيِّبٌ
فَمَنْ لَمْ يُجِبْهُ أَسْرًا النَّدَمِ رَحِيمٌ رُوِّفَتْ بِوَصْلِ الرَّجْمِ⁴⁴

Son peygamber bizi ona davet etti. Davetine icabet etmeyen pişman olur. Hakın peygamberi sadıktır, güzeldir, Rahîmdir ve şefkatlidir mağfirete ermede.

Cahiliye Dönemi Arap şiirinde *Rahmân* ismi onun 'Azîz (saygın, değerli, kudretli) oluşu, keremi (cömertliği), insanlara rızık vermesi, çürümüş kemiklere hayat vererek onları yeniden diriltmesi, *Hâlik* (yaratıcı) ve *Rab* oluşuyla ilişkilendirilmiştir. Bu özellikler Cahiliye mensuplarının inanç dünyalarındaki *Rahmân* tasavvurunu kabaca ortaya koymaktadır. Mesela Cahiliye şairlerinden Muhârib b. Kays el-Küsa'î (ö. 534)⁴⁵ şu şiirinde Allah'ı 'Azîz ve *Rahmân* olarak nitelendirmiş ve ona sığınmıştır.

⁴⁰ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996), 376-379.

⁴¹ Umeyye b. Ebi's-Salt, milâdî VI. yüzyılın sonlarında dünyaya gelmiş Sakif kabilesine mensup bir Cahiliye şairidir. Ticaretle uğraşıyor olmasından dolayı sık sık Yemen'e seyahat etmiştir. Dinler, özellikle Tevrat ve İncil hakkında bilgiye sahiptir. Bu sebeple şiirlerinde dinî konulara çokça yer vermiştir. Putperestliği reddetmiş, Hanif dinini benimsemiştir. Kutsal kitaplarda geleceği haber verilen peygamberin kendisi olduğunu iddia etmiştir. Peygamberliğin Hz. Muhammed'e verilmesi üzerine onu kıskanmış ve İslam'a karşı durmuştur. Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1958), 1/459-463.

⁴² Umeyye b. Ebi's-Salt, *Divânu Umeyye b. Ebi's-Salt*, haz. Seyfuddin el-Kâtib- Ahmed 'Isâm el-Kâtib (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 67.

⁴³ Umeyye b. Ebi's-Salt, *Divân*, 92.

⁴⁴ Umeyye b. Ebi's-Salt, *Divân*, 71.

⁴⁵ Asıl adı Muhârib b. Kays olan şair, Yemende yaşayan Küsa' kabilesine mensup olduğundan el-Küsa'î lakabıyla anılmıştır. Kaynaklarda Cahiliye şairi ve deve çobanı olduğu nakledilir. Kendisinin bir yayı olduğu ve bu yayla kuş avladığı da belirtilir. Bir gün yayını ava isabet etmediğini düşünerek kırmış, ancak onun ava isabet ettiğini görünce de çok büyük pişmanlık duymuştur. Bu sebeple Araplar arasında 'nedâmet' hususunda darb-ı mesel olmuştur. Bk. Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Abdulhamîd (Beyrut:

أعوذُ بالله العَزيز الرَّحمن
مَن نكد الجد معاً والجرمان
يُوري شزاراً مثل لون العقبان⁴⁶

*Azîz, Rahmân Allah'a sığınırım, yoksulluktan ve soyun yok olmasından.
Ok gördüm çakmak taşları arasında, altın rengi gibi kıvılcım saçan.*

Rahmân, klasik kaynaklarda genel olarak mağfaret eden, bağışlayan, esirgeyen, acıyan yönüyle ön plana çıkarılır. Ancak Cahiliye şiirinde mağfaret eden, bağışlayan doğrudan *Rahmân* değil; *Gafûr* olan *Rab'* tir. Mesela 'Amr b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî'nin (ö. 525-550)⁴⁷ şiirinde *Rahmân*, genç kızın sağ elinin kesilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde Musakkib el-'Abdî (ö. 587)⁴⁸ tarafından söylenen bir beyitte de *Rahmân*'ın develerini ve atlarını zayı eden kabilelere lanet ettiği vurgulanmıştır.

لَقَدْ لَطَمْتُ كَفَّ الْفَتَاةِ هَجِيئَهَا
أَلَا بَتَّرَ الرَّحْمَنُ رَيْبِي يَمِينَهَا⁴⁹

Genç kızın avucu (eli) çarptı devesine. Rabbim olan Rahmân, onun sağ elini kessin. (eş-Şenferâ).

لَحَى الرَّحْمَنُ أَقْوَاماً أَضَاعُوا
عَلَى الْوَعَاغِ أَفْرَاسِي وَعَيْسِي⁵⁰

Rahmân lanet etsin kabilelere ki onlar atlarını ve develerini fütursuzca zayı edenlerdir. (Musakkib el-'Abdî).

Kaynaklarda hem Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl'e (ö. 606)⁵¹ hem de Umeyye b. Ebi's-Salt'a (ö. 8/630) ait olduğu belirtilen şu beyitte *Rahmân* kendisine kulluk edilen

Dâru'l-Ma' rife, 2009), 2/348; Hayreddin b. Muhammed ez-Zirikli, *el-'Alâm* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 5/225, 281.

⁴⁶ İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Meḥāsîn ve'l-mesāwî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1991), 284; Meydânî, *Mecma'u'l-emṣâl*, 2/348.

⁴⁷ Miladi 475 yılı civarında doğan ve Cahiliye şairlerinden kabul edilen Şenferâ, nesebi hakkındaki rivayetlerin çoğuna göre Yemenli Kahtâniler'in Ezd kabilesinin Evâs b. Hacr koluna mensuptur. Kendisine nispet edilen Lâmiyyetu'l-'Arab adlı kasideyle tanınmaktadır. Bk. Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hızânetu'l-'edeb*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1997), 3/343-345.

⁴⁸ Asıl adı Mihsan b. Sa'lebe olan Musakkib el-'Abdî, Rabîa kabilesine mensup cahiliye şairidir. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 1/395.

⁴⁹ Bk. Ebû Ali el-Fârisî, *Mevsû'atu'l-mesâ'il*, thk. Ömer Ahmed er-Râvî (Beirut: Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 1971), 1/52.

⁵⁰ Musakkib el-'Abdî, *Divānu'l-Muşakḳib el-'Abdî*, thk. Hasan Kamil, (b.y.: Cāmi'atu'd-Duvelî'l-'Arabîyye, 1971), 276.

⁵¹ Hz. Ömer'in babası Hattâb, Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl'in hem amcası hem de aynı anneden kardeşidir. Cahiliye Dönemi'nde Kureyşliler, Buvâne isimli putun yanında yılda bir defa toplanır ve onun adına kurban keserlerdi. Zeyd, bu uygulamaları yani Allah'tan başkası adına kurban kesme âdetini reddetmiş, Yahudilik ve Hristiyanlığı bir müddet araştırdıktan sonra Hz. İbrahim'in dinini yani Hanîfliği benimsemiştir. Bu bakımdan kendisi risâletten önce Mekke'de Hanîf dinine mensup olanların en önemli temsilcilerinden kabul edilir. Bk. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidāye ve'n-nihāye*, thk. Ali Şîrî (b.y.: Dâru İhyâ'i Turâsî'l-'Arabî, 1988), 2/296-300.

Rab olarak görülmüş, günahların bağışlanması yani mağfiret ise *Ġafūr* olan Rab'dan istenmiştir.

وَلَكِن أَعْبُدُ الرَّحْمَنَ رَبِّي لِيَعْفُوَ ذَنْبِي الرَّبُّ الْعَفُورُ⁵²

Fakat ben Rabbim *Rahmān'a* kulluk ederim, *Ġafūr* olan Rab günahımı bağışlasın diye.

Cahiliye şiirinde *Rahmān*, kullarının rızıklarını temin eden yaratıcıdır. Dolayısıyla O, kerem sahibi yani cömerttir. Cahiliye şairlerinden cömertliğiyle tanınan Hātım b. Abdillāh et-Tāi (ö. 578)⁵³ ile Umeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630), Ebū Tālib Abdūmenāf b. Abdilmuttalib (ö. 619) ve Muhārib b. Kays el-Kūsa'i (ö. 534) şiirlerinde *Rahmān'*ın rızık vermesi ve kullarına karşı cömertliği şu şekilde ele alınmıştır.

بَقُولُونَ لِي أَهْلَكَ مَالِكٌ فَيَأْتِصِدُ وَمَا كُنْتُ لَوْلَا مَا تَقُولُونَ سَيِّدًا
كُلُّوا الْآنَ مِنْ رِزْقِ الْإِلَهِ وَآيَسِرُوا فَإِنَّ عَلَى الرَّحْمَنِ رِزْقَكُمْ عَدَا⁵⁴

Bana "Malını ziyan ettin, tutumlu ol." derler. Eğer bu sözleriniz olmasa, bir lider olmazdım.

Şimdi İlah'ın rızıkından yiyin ve tasarruf edin. Doğrusu yarın rızığınız yine *Rahmān'*dandır. (Hātım b. Abdillāh et-Tāi).

وَأَخْرَوْنَ عَلَى الْأَعْرَافِ قَدْ طَمِعُوا بِحِجَّةِ حَقِّهَا الرِّمَانُ وَالْخَضِرُ
مِنْهُمْ رَجُلٌ عَلَى الرَّحْمَنِ رِزْقُهُمْ مُكْفَرٌ عَنْهُمْ الْأَخْبَابُ وَلَوْ زُرُّ⁵⁵

Diğerleri *Araf'ta* kaldı ve çok imrendiler, içerisinde nar ve yeşillik barındıran cennete. Onlardan rızıkları *Rahmān'a* ait kimseler vardır ki kötülükleri ve günahları onlara kefarettir. (Umeyye b. Ebi's-Salt).

إِلَى الرَّحْمَنِ وَالكَرَمِ اسْتَدَمَّوْا وَكُلُّ فَعَالِهِمْ دَنَسٌ دَمِيمٌ⁵⁶

Rahmān'a; kerem sahibine muhalefet ettiler, onların her fiili çirkindir, kınamayı gerektirir. (Ebū Tālib b. Abdilmuttalib).

لَا بَارَكَ الرَّحْمَنُ فِي رَمِي الْقَتْرِ أَعُوذُ بِالْخَالِقِ مِنْ شَرِّ الْقَدْرِ⁵⁷

Rahmān eksik vermeyi, cimriliği tasvip etmez. Kaderin şerrinden yaratana sığınırım. (Muhārib b. Kays el-Kūsa'i).

⁵² Bk. İbn Kesir, *el-Bidāye ve'n-nihāye*, 2/301; Umeyye b. Ebi's-Salt, *Dīvān*, 46.

⁵³ Hātım et-Tāi, Tayy kabilesine mensup, cömertliğiyle ön plana çıkan bir cahiliye şairidir. Cömertliğinden dolayı 'cevād-ecved' lakabıyla anılmıştır. Bu bakımdan birinin cömertliği övülürken 'ecved b. Hātım' (Hatim'den daha cömert) denilmiştir. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arā'*, 1/241-242.

⁵⁴ Hātım b. Abdillāh et-Tāi, *Dīvānu Hātım b. Abdillāh et-Tāi*, thk. Adil Süleyman Cemal (Kahire: Matbaatu'l-Mudnā, ts.), 231.

⁵⁵ Umeyye b. Ebi's-Salt, *Dīvān*, 40.

⁵⁶ Ebū Tālib, *Dīvānu ebī Tālib*, nşr. Muhammed Altuncı (Beirut: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī, 1994), 79.

⁵⁷ Meydānī, *Mecma'u'l-emşāl*, 2/348.

Cahiliye Dönemi şairlerinden Selâme b. Cendel (ö. 608)⁵⁸ ve Esved b. Ya'fer'in (ö.610)⁵⁹ şiirlerinde *Rahmân*'ın, Yâsin sûresi 78-79. âyetlerde de belirtildiği üzere⁶⁰ çürümüş kemiklere hayat vererek onları yeniden diriltmesi konu edilmiştir. Bu durum *Rahmân*'ın mutlak kudreti ile *Hâlik* (yaratıcı) vasfının kabulünün yanı sıra dolaylı olarak öldükten sonra yeniden dirilmenin gerçekliğine inanmak anlamı da taşımaktadır. Bu konuya dair şu beyitleri örnek verebiliriz:

فَخَرْتُمْ عَلَيْنَا أَنْ قَتَلْتُمْ فَوَارِسًا وَقَوْلُ فِرَاسٍ هَاجَ فِعْلِي وَمَنْطِقِي
عَجَلْتُمْ عَلَيْنَا حُجَّتَيْنِ عَلَيْكُمْ وَمَا يَشَأُ الرَّحْمَنُ يَعْقِدُ وَيُطْلِقُ
هُوَ الْكَاسِرُ الْعَظَمَ الْأَمِينَ وَمَا يَشَأُ مِنَ الْأَمْرِ يَجْمَعُ بَيْنَهُ وَيُفَرِّقُ⁶¹

Bize övündünüz, süvarileri öldürmenizle ve bir süvarinin sözü beni ve dilimi harekete geçirdi.

Acele ettiniz bize getirmede, aleyhinize iki delili. Rahmân dilerse bağlar, dilerse salıverir.

O, sağlam kemikleri kırandır ve isterse onları yeniden bir araya toplar ve yeniden ayırır. (Selâme b. Cendel).

أيوعدني ابن كيشة أن سنجيا وكيف حياة أصداء وهام
أعجز أن يرد الموت عني وينشرني إذا بلبت عظامي
الأم من مبلغ الرحمن عني بأنني تارك شهر الصيام
فقل لله يمنعي شرابي وقل لله يمنعي طعامي⁶²

Ebû Kebşe bana dirileceğimizi mi vaat ediyor? Çürüğün ve pasın dirilmesi nasıl olur? Ölümün beni geri getirmesi güç mü? Kemiklerim çürüdüğünde beni yeniden diriltmesi O, Rahmân'a haber veren kimse değil mi? Oruç ayını terk ettiğimi, Öyleyse Allah'a söyle, içkimin beni alıkoyduğunu. Öyleyse Allah'a söyle, yemeğimin beni alıkoyduğunu. (Esved b. Ya'fer).

Kur'ân'ı Kerîm'de Ankebût 29/61-63. âyetlerde Cahiliye Dönemi Araplarının yüce yaratıcının güneşi ve ayı yaratıp belli bir nizama koyduğuna ve yağmurlar ile yeryüzünü canlılar için elverişli hale getirdiğine inandıkları haber verilir⁶³.

⁵⁸ Miladi 530 yılı civarında doğan Selâme b. Cendel, Cahiliye Dönemi'nin önemli şairlerinden olup Temîm kabilesine mensuptur. Şairliği kadar binicilik hususunda da kabilesinin önde gelenlerindedir. Bu sebeple şiirlerinde özellikle atların tasvirinde büyük bir şöret kazanmıştır. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 1/272-273.

⁵⁹ el-Esved b. Ya'fer en-Nehşeli, Cahiliye Dönemi'nin önemli şairlerindedir. Kendisi Temîm kabilesine mensuptur. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 1/255.

⁶⁰ "Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: 'Çürümüş kemikleri kim diriltecek?'. De ki: 'Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılışı hakkıyla bilendir.'" Yâsin 36/78-79.

⁶¹ Selâme b. Cendel, *Divânu Selâme b. Cendel*, thk. Fahreddin Kabâve (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1987), 181-182.

⁶² Esved b. Ya'fer, *Divânu'l-Esved b. Ya'fer*, thk. Nürî el-Kaysî (Bağdat: Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1970), 60-61.

⁶³ "Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?' diye soracak olsan mutlaka, 'Allah' diyeceklerdir. O halde nasıl doğru yoldan döndürülüyorlar? Allah, kullarından dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla

Cahiliye Dönemi şairlerinden İmruulkays b. Hucr'a (ö. 540) ait olduğu belirtilen şu beyitlerde yaratıcının yeryüzünde koyduğu kanun ve nizamdan bahsedilirken yaratıcı için *Rahmān* kavramı kullanılmıştır. Ör.

فقال عبيد: ما السَّودُ والبيضُ والأسماءُ وأحدٌ
فقال امرؤ القيس: تلك السحابُ إذا الرَّحْمَانُ أَرْسَلَهَا
لا يَسْتَطِيعُ لِهِنَّ النَّاسُ تَمَسَّاسًا
رَوَى بِهَا مِنْ مَحْوَلِ الأَرْضِ أُيَّاسًا⁶⁴

'Abīd b. el-Ebras, "İnsanların dokunamadığı beyaz ve siyahın tek ismi nedir?" dedi. İmruulkays, "Onlar *Rahmān*'ın gönderdiği bulutlardır. Yeryüzünü dönüştüren, kurumuş toprakları onunla suladı." dedi.

فقال عبيد: ما الحاكمونَ بلا سَمْعٍ ولا بَصَرٍ
فقال امرؤ القيس: تلك الموازينُ والرَّحْمَانُ أَنْزَلَهَا
ولا لِسَانَ فَصِيحٍ يُعْجِبُ النَّاسَا
رَبُّ البَرِيَّةِ بَيْنَ النَّاسِ مَقْيَاسًا⁶⁵

'Abīd, "İnsanları şaşırta dilsiz, kör ve sağır yöneticiler nelerdir?" dedi. İmruulkays, "Onlar, *Rahmān*'ın insanlar arasında ölçü olarak koyduğu mizandır." dedi.

Yaratıcı *Rahmān*'ın kullarını koruması, onlara yardım etmesi, nimetler vermesi ve kâinatta olacak şeylerin zamanını, yerini, özelliklerini ve nasıl olacağını ezelde bilmesi (takdir etmesi) gibi ilahlık yönleri Cahiliye şairlerinden Hıdâş b. Zuheyr el-'Amirî (ö. 603)⁶⁶, Umeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630), Bal'ā b. Kays (ö. 600?), Kays b. Hüdādiyye (ö. 610-615)⁶⁷, el-A'sā (Meymūn b. Kays) (ö. 7/629)⁶⁸ ve 'Urve b. 'Utbe er-Rahhāl (ö. 592)⁶⁹ şiirlerinde şu şekilde anlatılmıştır.

أَتَتْنَا فَرَيْشٌ حَافِلِينَ بِجَمْعِهِمْ
فَلَمَّا دَنَوْنَا لِلْقِيَابِ وَأَهْلِهَا
عَلَيْهِمْ مِنَ الرَّحْمَنِ وَاقٍ وَنَاصِرٍ
أَتَيْحَ لَنَا رَبُّ مَعَ اللَّيْلِ نَاجِرٍ⁷⁰

Kureys bize kabileler halinde geldi. Onlara *Rahmān*'dan bir koruyucu ve yardımcı gerek.

bilendir. Andolsun, eğer onlara, 'Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti? diye soracak olursan, mutlaka, 'Allah' diyeceklerdir. De ki: 'Hamd Allah'a mahsustur.' Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar." Bk. Ankebüt 29/61.

⁶⁴ Ali b. Zafir el-Ezdi, *Bedā'i'u'l-bedā'eh*, thk. Mustafa Abdulkadir 'Atā (Beirut: Dāru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2007), 11.

⁶⁵ Ezdi, *Bedā'i'u'l-bedā'eh*, 12.

⁶⁶ Hıdâş b. Zuheyr el-'Amirî Cahiliye Dönemi şairlerindendir. Şiirlerinde çoğunlukla fahr ve hamâset konularını işlemiştir. Kendisi Hevâzin kabilesine mensup olup Kinâne kabilesine karşı Ficâr savaşlarına katılmıştır. Cahiliye Arapları arasında şairliğinin yanı sıra kahramanlıkları ile de ön plana çıkmıştır. Bk. Hıdâş b. Zuheyr el-'Amirî, *Şi'ru Hıdâş b. Zuheyr el-'Amirî*, haz. Yahya el-Cebürî (Şam: y.y., 1986), 5-26.

⁶⁷ Kays b. Hudadiyye Kinâne kabilesine mensup eski Cahiliye şairlerindendir. Kendisi Ukaz panayırlarına katılmış çokça şiir söylemiştir. Bk. Ebü 'Ubeydillâh Muhammed b. 'Imrân el-Merzubânî, *Mu'cemu's-su'arâ'*, thk. Fritz Krenkow (Beirut: Dāru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1982), 325.

⁶⁸ Cahiliye şairlerinden olan ve diğer Cahiliye şairlerinden daha fazla şiir söylediği bilinen el-A'sā, yaklaşık olarak milâdî 565'te Yemâne bölgesinde doğmuştur. Gözündeki görme zayıflığı sebebiyle A'sâ lakabıyla anılmıştır. Kendisini bir mağaraya kapattığı ve orada açlıktan öldüğü nakledilmiştir. Hıristiyan veya putperest olduğu belirtilmiştir. Özellikle methiye, hiciv, fahr ve gazel türündeki şiirleriyle ön plana çıkmıştır. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 1/257-267.

⁶⁹ Asıl adı 'Urve b. 'Utbe b. Ca'fer'dir. Kendisine birçok yere seyahatte bulunmasından dolayı 'er-rahhāl' lakabı verilmiştir. Cahiliye Dönemi'nin önemli şairlerindendir. Bk. Zirikli, *el-'Alâm*, 4/226.

⁷⁰ Bk. Hıdâş b. Zuheyr, *Şi'ru Hıdâş b. Zuheyr el-'Amirî*, 69.

Türbelere ve ehline yaklaştığımızda, içimize şüphe düşer sıcak Nâcir gecesinde. (Hıdâs b. Zuheyr).

<p>رَسُولٌ مِنَ الرَّحْمَنِ يَأْتِيكَ بِأَنْبَاءٍ بَغِيًّا وَلَا حُبْلَى وَلَا ذَاتَ قَبِيمٍ كَلَامِي فاقْعُدْ مَا بَدَا لَكَ أَوْ قُمْ عُلَامًا سَوِيَّ الْخَلْقِ لَيْسَ بِتَوَامٍ وَمَا- يَصْرِمُ الرَّحْمَنُ مَلَأْمَرٍ يُصْرِمُ فَأَوَى لَهُمْ مِنْ لَوْمِهِمُ وَالْتَنُّمِ⁷¹</p>	<p>أَنْبِيِي وَأَعْطِي مَا سُئِلْتُ فَلَأْتِي فَقَالَتْ لَهُ أُنَى يَكُونُ وَلَمْ أَكُنْ أَحْرَجُ بِالرَّحْمَنِ إِنْ كُنْتُ مُسْلِمًا فَسَبِّحْ لَمْ اغْتَرَّهَا فَالتَّقْتُ بِهِ بُنْفَحْتَهُ فِي الصَّدْرِ مِنْ جَيْبِ دِرْعَاهَا فَلَمَّا أُنْمَتْهُ وَجَاءَتْ لِوَضْعِهِ</p>
--	--

Töbte et, istenilene ver, çünkü ben sana evlatlar veren Rahmân'ın elçisiyim.
(Bunun üzerine) kadın, "Bu nasıl olur? Ben ne fahişe ne gebe ne de kocası olan biriyim." dedi.

Eğer güvenilir biri isen Rahmân'a sığınırım. İşte sözlerim, sana denilene yap ya da kalk git.

Böylece onu yüceltti ki sonra ansızın hamile kaldı, dengi olmayan sağlıklı bir erkek çocuğa.

Kadının göğsüne üflemeyle gömleğinin yakasından ve Rahmân bir şeyi takdir ettiyse o mutlaka olur.

(Gebeliğini) tamamladığında ve sıra doğum yapmaya geldiğinde, pişmanlıklarından ve suçlamalarından ötürü onlara (kendisini kınanayanlara) acıdı. (Umeyye b. Ebi's-Salt).

Umeyye b. Ebi's-Salt'tan (ö. 8/630) tercüme ile verdiğimiz şiirin içeriği, Luka 1/26-38. âyetlerdeki anlatımlarla genel olarak benzerlik taşımakla birlikte özellikle Kur'ân'ı Kerim'de Meryem 19/16-22. âyetlerde geçen Meryem-Cebrâîl/Rûh hadisesiyle ise direkt ilişkilendirilebilir. Nitekim Luka 1/26-38. âyetlerde "Meryem'in yanına giren melek, "Selam, ey Tanrı'nın lütfuna erişen kız! Rab seninledir." dedi. Söylenenlere çok şaşırarak Meryem, bu selamın ne anlama gelebileceğini düşünmeye başladı. Ama melek ona, "Korkma Meryem." dedi, "Sen Tanrı'nın lütfuna eriştin. Bak, gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını İsa koyacaksın. O, büyük olacak, kendisine 'Yüceler Yücesinin Oğlu' denecek. Rab Tanrı O'na, atası Davud'un tahtını verecek. O da sonsuza dek Yakub'un soyu üzerinde egemenlik sürecek, egemenliğinin sonu gelmeyecektir.". Meryem, meleğe "Bu nasıl olur? Ben erkeğe varmadım ki?" dedi. Melek ona şöyle yanıt verdi: "Kutsal Ruh senin üzerine gelecek, Yüceler Yücesinin gücü sana gölge salacak. Bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denecek. Bak, senin akrabalarından Elizabeth de yaşlılığında bir oğula gebe kaldı. Kısır bilinen bu kadın şimdi altıncı ayındadır. Tanrı'nın yapamayacağı hiçbir şey yoktur." "Ben Rabbin kuluuyum." dedi Meryem, "Bana dediğin gibi olsun." Bundan sonra melek onun yanından ayrıldı." denilir. Kur'ân'ı Kerim'de Meryem 19/16-22. âyetlerde ise "Meryem ona, 'Senden Rahmân'a sığınırım.' ve 'Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen bana yaklaşma.' dedi. Melek, 'Sana tertemiz bir evlat bağışlamak üzere Rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim.' dedi. Meryem, 'Bana bir erkek eli bile değmemişken ve ben iffetsizliğin semtinden bile geçmemişken nasıl çocuğum olabilir ki?!' dedi. Melek de şöyle karşılık verdi: 'Rabbin buyuruyor ki, 'Bu, benim için çok kolay bir iştir.' Nihayetinde biz o çocuğu hem insanlara sınırsız kudretimizi gösteren bir nişane hem de rahmetimizin bir tecellisi kılacağız. Bu işin böyle olması mukadderdir.'

⁷¹ Umeyye b. Ebi's-Salt, *Dīvān*, 75-76.

İşte bu ilahi takdir uyarınca Meryem hamile kaldı ve doğumu yaklaşınca gözlerden uzak bir yere çekildi." denilir. Meryem sûresinde defaatle (on altı kez) geçen *Rahmân* kelimesi ilgili şiirde de üç kez kullanılmakta gerek içerik açısından gerekse de *Rahmân* kelimesinin geçtiği "Rahmân bir şeyi takdir ettiyse o mutlaka olur." denilirken "Kâdiri Mutlak" her şeyi yapmaya muktedir bir Tanrı tasavvurunu resmetmesi ve bunu sûrede "sınırsız kudretimizi gösteren bir nişane hem de rahmetimizin bir tecellisi" şeklinde geçen bir biçimde *rahmet* ifadesinin yer alması Kur'ân'daki anlatımla paralel bir durumu ortaya koymaktadır.

قَدْرَ الرَّحْمَنِ أَنْ أَلْقَاكُمْ عَارِضاً رَمَحِي عَلَى مَتْنِ الْأَغْرَ⁷²

Rahmân sizinle karşılaşmamı takdir etti. Saf kan atın sırtında mızrağımı göstererek. (Bal'â b. Kays).

شَكَوْتُ إِلَى الرَّحْمَنِ بُعْدَ مَزَارِهَا وَمَا حَمَلْتَنِي وَإِنْقِطَاعَ رَجَائِيَا⁷³

Türbesinin uzaklığını Rahmân'a yakındım. Beni ne taşıdı ne de umudumu kesti. (Kays b. Hudâdiyye).

وَمَا جَعَلَ الرَّحْمَنُ بَيْتَكَ فِي الْعُلَى بِأَجْيَادِ غَرِبِي الصَّفَا وَالْمُحَرَّمِ
فَلَا تَوَعَّدْتِي بِالْفَخَارِ فَإِنِّي بَنَى اللَّهُ بَيْتِي فِي الدَّخِيسِ الْعَرَمَرَمِ⁷⁴

Rahmân evini yükseğe koymadı Ecyâd'da Safâ ve Muharrem'in batısında Bu yüzden bana böhürlenerek söz söyleme, çünkü Allah benim evimi muazzam kalabalıkta yaptı. (el-'Aşâ).

فَلَا بَارِكِ الرَّحْمَنُ فِي عَوْدِ أَهْلِهَا عَثِيَّةَ زَفْوَاهَا وَلَا فِيكَ مِنْ بَكْرِ
وَلَا بَارِكِ الرَّحْمَنُ فِي الرِّقْمِ فَوْقَهُ وَلَا بَارِكِ الرَّحْمَنُ فِي الْقَطْفِ الْحَمْرِ⁷⁵

Rahmân ne ailesini düğününün gecesinde ne seni bakir(e) olarak kutsasın Ve Rahmân ne üstündeki rakamı (sayıyı) ne de kırmızı katfı (toplamayı) kutsasın. (er-Rahhâl).

Cahiliye Dönemi'nde *Rahmân*'dan sakınma, başa gelmiş-gelecek olan musibetlerden ona sığınma ve yalnız ona şikâyet etme (ondan isteme) vb. konuları ihtiva eden beyitler de söylenmiştir. Mesela Varaka b. Nevfel'e (ö. 610)⁷⁶ ait olduğu belirtilen bir beyitte başa gelen musibetten yalnızca *Rabb*'a ve

⁷² Bk. Mahmud Şükrî el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, tsh. Muhammed Behcet el-Eserî (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1971), 2/103.

⁷³ Hâtim Sâlih ez-Zâmin, *'Aşratu şu'arâ' muqillün* (Bağdat: Câmi'atu Bağdâd, 1990), 44.

⁷⁴ Meymûn b. Kays, *Divânu'l-A'sâ el-Kebîr*, tsh. Muhammed Huseyn (b.y.: Mektebetu'l-Âdâb, 1964), 123.

⁷⁵ Bk. Bağdâdî, *Hızânetu'l-edeb*, 10/20.

⁷⁶ Varaka b. Nevfel, Cahiliye Dönemi'nde yaşamış, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr gibi kendisi de müşriklerin adetlerini benimsememiştir. Bu amaçla Suriye tarafına seyahat etmiş ve Hıristiyanlığı seçmiştir. Ancak onun hangi din üzere öldüğü konusu ihtilafıdır. Bazı şiirlerinde kendisinin Zeyd b. Amr'ın inancına yani Hz. İbrahim'in dinine uyduğunu anlatmaktadır. Onun okuma yazma bildiği, İncil'i okuyup onu Arapça veya İbrânice olarak yazdığı da rivayet edilmektedir. Bk. Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/518.

Rahmân'a sığınılmıştır. Ayrıca şiirde Hıristiyanlığın üç uknumundan biri olan Mesih'e (İsa) yer verilmiştir.

أَعُوذُ بِرَبِّ نَبْتِ الظُّلَمِ مِنْهُ
تَرَكْتُ لَكَ الْبِلَادَ وَمَاءَ بَحْرِي
وَبِالرَّحْمَنِ إِذْ شَرِقَ الْمَسِيحُ
لَأَنْزَحَ عَنْكَ لَوْ نَفَعَ النُّرُوحُ⁷⁷

Ondan zulüm evinin Rabbine ve Mesih doğduğunda Rahmân'a sığınırım.

Sana yurt ve denizimin suyunu (ilmimi) bıraktım. Şayet göç faydalı olacaksa senden uzaklaşayım diye. (Varaka b. Nevfel).

Cahiliye Dönemi müşrikleri ay, güneş, yıldızlar gibi gök cisimlerine ve kendi ürettikleri birtakım putlara ulûhiyyet nisbet etmişler ve bunları yaratıcı ile kurdukları ilişkide aracı kılmışlardır. Buna karşılık İslam, tevhid inancını getirerek Allah'a şirk koşmayı yasaklamıştır. Kaynaklarda müşrik olduğu belirtilen el-'Aşâ (ö. 7/629), kendisine ait olduğu belirtilen şu beyitlerde ilginç bir şekilde Rab olan Rahmân'dan sakınmayı ve ona hiçbir şeyi şirk koşmamayı tavsiye etmiştir.

وَأِنْ تُقِيَ الرَّحْمَنَ لَا شَيْءَ مِثْلَهُ
وَرَبِّكَ لَا تُشْرِكُ بِهِ إِنْ شَرِكُهُ
فَصَبِرًا إِذَا تَلَقَّى السَّحَاقَ الْغَرَاثِيَا
يَحُطُّ مِنَ الْخَيْرَاتِ تِلْكَ الْبَوَاقِيَا⁷⁸

Hiçbir şey Rahmân'dan sakınmaya denk değildir ki açlık sarmışken değirmene rastlarsan sabırlı ol.

Hiçbir şeyi ortak koşma Rabbine ki ona şirk koşmak kazandığın sevapları yok eder.

İslâmî dönemde Müslüman şairlerin şiirlerinde de Rahmân lafzı çokça kullanılmıştır. Bu kısımda konumuzla doğrudan ilişkili olan Cahiliye Dönemi şairlerinin şiirlerini incelediğimizden İslâmî dönem Müslüman şairlerin şiirlerine yer verilmemiştir. Ancak örnek olması açısından İslâmî döneminin meşhur Müslüman şairlerinden Abdullâh b. Revâha'nın (ö. 8/629)⁷⁹ içerisinde Rahmân sözcüğü geçen şu beyitlerini zikredebiliriz:

خَلُّوا بَنِي الْكُفَّارِ عَنْ سَبِيلِهِ
قَدْ أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ فِي تَنْزِيلِهِ
خَلُّوا فِكْلَ الْخَيْرِ فِي رَسُولِهِ
فِي صُحُفٍ تُتْلَى عَلَى رَسُولِهِ⁸⁰

Çekilin kâfirler onun yolundan, çekilin. Çünkü hayır onun resulünün yanındadır.

Muhakkak Rahmân onu indirdi, ortaya çıkardı resulüne okunan sahifelerde.

لَكِنِّي أَسْأَلُ الرَّحْمَنَ مَغْفِرَةً
أَوْ طَعْنَةً بِيَدِي حَرَّانَ مُجَهَّرَةً
وَضَرْبَةً ذَاتَ فَرْغٍ تَقْدِفُ الرَّبْدَا
بِحَرْبَةٍ تُفِيدُ الْأَحْشَاءَ وَالْكَبْدَا

⁷⁷ Bk. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *el-Munemmak fî aḥbâri Qurayş*, thk. Hurşîd Ahmed Fâruk (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütub, 1985), 159.

⁷⁸ Meymûn b. Kays, *Dîvānu'l-'A'sâ el-Kebîr*, 329.

⁷⁹ Abdullah b. Revâha eski adı eski adı Yesrib olan Medine'de dünyaya gelmiştir. Hazrec kabilesinin Benî Hâris kolundan Revâha b. Sa'lebe'nin oğludur. Muhadramûn şairlerindedir. Şiirlerini yalnız müşriklere karşı Hz. Peygamber'i ve İslâm dinini savunmak ve müşrikleri hicvetmek amacıyla söylemiştir. Bk. Abdullah b. Revâha, *Dîvānu 'Abdillâh b. Revâha ve dirâse fi sîretihî ve şîrihî*, haz. Velîd Kassâb (Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1982), 17, 20-27.

⁸⁰ Abdullah b. Revâha, *Dîvân*, 144.

حَتَّى يُقَالَ إِذَا مَرَّوَا عَلَى جَدَّتِي أُرْسَدَهُ اللَّهُ مِنْ غَايٍ وَقَدْ رَسَدًا⁸¹

*Fakat ben Rahmân'dan mağfiret ve kan ağlatan (kan bırakmayan) bir darbe dilerim
Veya kana susamışın elinden öldürücü bir yara, bağırsakları ve karaciğeri delip geçen
bir mızrak ile
Ta ki (İnsanlar) kabrime uğradığında şöyle denilsin, Allah onu hidayete erdirdi, o da bu
hidayete erdi.*

Sonuç

İslam öncesi dönemde Arapların inançları hakkında yapılan araştırmalarda Arap yarımadası ve özellikle Yemen'de *Rahmân* inancının varlığına dair ipuçlarına rastlanmıştır. Cahiliye Dönemi Arap şiirine bakıldığında İslam öncesi dönemde Arapların *Rahmân*'ı bildikleri ve bu kavramı kâdir-i mutlak tek/bir olan yaratıcı ile eşdeğer manada kullanımları anlaşılmıştır. Bununla birlikte müşriklere "Rahmân'a secde edin" denildiğinde onların Hz. Muhammed'e "Rahmân da kimmiş? Sen 'Secde edin' dedin diye biz ona secde mi edeceğiz?" (Furkân 25/60) şeklinde cevap vermeleri delil getirilerek Cahiliye Araplarının İslam'dan evvel *Rahmân*'ı tanımadıkları da belirtilmiştir. Bazı müfessirler ilgili âyetin tefsirinde müşriklerin *Rahmân*'ı bildikleri halde onu tanımamazlıktan geldiklerini, dolayısıyla yalan söylediklerini belirtmiş ve buna delil olarak Cahiliye dönemi Arap şiirinde *Rahmân* kelimesinin kullanıldığını ifade etmiştir. Arapların ilk aşamada *Rahmân*'ı tanımamaları, aslında onların *Rahmân*'ı bildikleri halde Hz. Muhammed'in *Rahmân*'a yüklediği anlamı kabul etmemeleriyle de ilişkilendirilebilir. Çünkü Cahiliye Arapları Allah'ı bilmeleri ve ona inanmalarına rağmen Hz. Muhammed'in rabbine iman etmemişlerdir. Nitekim "gökleri ve yeri yaratanın" (Lokmân 31/25), "gökten yağmur yağdırıp onunla ölü toprağa hayat verenin" (Ankebût 29/63) Allah olduğunu bilmeleri; "putlara, onları Allah'a yaklaştırması için tapındıklarını" (Zümer 39/3) söylemeleri; ayrıca "gemiyeye binip denizde fırtınaya yakalandıklarında, şirkten vazgeçerek yalnızca Allah'a yönelmeleri"; ancak "Allah, onları fırtınadan kurtarıp sağ salim karaya çıkardığında tekrar şirke düşmeleri" (Ankebût 29/65), aslında onların Allah'ı tanıdıklarına delildir.

Rahmân kavramının ilk örneklerine M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren milattan sonraki ilk yüzyıllara kadar Aramice *rhmn* ve Akadça *rēmēnū* formunda Suriye ve Yemen bölgesinde rastlanmıştır. Miladi 4. asırdan itibaren *rhmn-rēmēnū* formu Yahudi ve Hıristiyan kitâbelerinde *Rahmânân*'a dönüşmüştür. Buradan Hz. Muhammed'in *Rahmân*'ı Yahudi-Hıristiyan kaynaklı olarak bildiği ve kullandığı öne sürülmüştür. Oysa bu kelime Hz. Muhammed'den önce Arap Yarımadasında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bazı kimseler tarafından da kullanılmıştır. Bununla birlikte *Rahmân* kavramı, İslâm öncesi (Cahiliye) dönemin şiirlerinde de çokça kullanılmıştır. Bu, İslam öncesi dönemde Araplar arasında *Rahmân* kavramının bilindiği anlamına gelir. Ayrıca toplum içerisinde bazı grupların *Rahmân* inancını benimsediğini de ortaya koyar. Ancak Cahiliye Arapları tarafından bilinen *Rahmân* kavramı, İslâmî dönemdeki *Rahmân* kavramından bazı yönleriyle farklıdır. Şiirlerde *Rahmân* tek bir yaratıcıya (Rab,

⁸¹ Abdullah b. Revâha, *Dīvân*, 147.

İlâh, Allâh, Hâlik) eşdeğer vaziyette zâtî bir isim olarak gelmekte ve genel olarak “çokça bağışlayan” şeklinde kabul gören anlamın dışında yaratıcının mutlak gücüne, otoritesine işaret etmektedir. Ayrıca İslâmî dönemden farklı olarak Cahiliye dönemi şiirlerinde *Rahmân*, *Rahîm* ile birlikte kullanılmamıştır. Beyitlerde genelde *Rahmân*'dan sonra *Rab*, 'azîz gelmiştir. Sonuçta İslâmî birlikte *Rahmân* kavramı, ulûhiyetin ikinci ismi haline dönüşmüş ve kelime kendine münhasır ilahî bir forma kavuşmuştur.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: ED (%50), YÖ (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: ED (%50), YÖ (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: ED (%50), YÖ (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: ED (%50), YÖ (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: ED (%50), YÖ (%50)

Finansman/ Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. | The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynakça

'Âmirî, Hıdâş b. Zuheyr. *Şi'ru Hıdâş b. Zuheyr el-'Âmirî*. haz. Yahya el-Cebürî. Şam: y.y., 1986.

Abdübakî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996.

Ali, Cevâd. *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab ḳable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1980.

Âlûsî, Mahmud Şükrî. *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti aḥvâli'l-'Arab*. tsh. Muhammed Behcet el-Eserî. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 1971.

Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer. *Hızânetu'l-edeb*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1997.

Bağdâdî, Muhammed b. Habîb. *el-Munemmaḳ fî aḥbâri Ḳurayş*. thk. Hurşîd Ahmed Fâruk. Beyrut: 'Âlemu'l-Kütub, 1985.

Beeston, Alfred Felix Landon. "Notes On The Mureighan Inscription". *Bulletin of The School of Oriental and African Studies* 16 (1954), 389-392.

Beyhakî, İbrahim b. Muhammed. *el-Meḥâsin ve'l-mesâvi*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1991.

Bulut, Ali. "Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (2005), 213-235.

Cerîr, İbn 'Atiyye. *Dîvânu Cerîr*. thk. Numan Muhammed Emin. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1986.

Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Tâcu'l-luḡa ve şihâhu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdulḡafûr 'Âttâr. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1990.

Çağırıcı, Mustafa. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/316-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çiçek, Yuliyos Yeşu. *Ahikar'ın Öğütleri*. çev. Yuhanun Gülten-Abgar Gülten. İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları, 2004.

Ebû Tâlib, Abdümenâf b. Abdilmuttalib. *Dîvânu ebî Tâlib*. nşr. Muhammed Altuncî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1994.

Erul, Bünyamin. "Varaka b. Nevfel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/517-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ezdî, Ali b. Zâfir. *Bedâ'i'u'l-bedâ'eh*. thk. Mustafa Abdulkadir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 2007.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luḡa*. thk. Muhammed Avad Mir'ad. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.

Fârisî, Ebû Ali. *Mevsû'atu'l-mesâ'il*. thk. Ömer Ahmed er-Râvî. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 1971.

- Ferāhīdī, Halīl b. Ahmed. *Kitābu'l-'ayn*. thk. Abdulhamīd Hindāvī. Beyrut: Dāru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 2003.
- Ferrūh, Ömer. *Tārīhu'l-'edebi'l-'Arabī*. Beyrut: Dāru'l-'İlm li'l-Melāyīn, 1981.
- Firūzābādī, Muhammed b. Yakub. *el-Ḳāmūsü'l-muḥīṭ*. thk. Muhammed Naīm el-'Arksūsī. Beyrut: Müessesetu'r-Risāle, 2005.
- Greenfield, Jonas C. & Shaffer, Aaron. "Notes on the Akkadian-Aramaic Bilingual Statue from Tell Fekherye". *Iraq* 45/1 (1983), 109-116.
- Hüseyn, Taha. *fi'ş-şi'ri'l-Cāhili*. thk. Aldulmun'im Tuleyme. Kahire: Mektebetu'l-İskenderiyye, 2007.
- Izutsu, Toshūhiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- İbn 'Abbād, Ebu'l-Kāsım İsmail. *el-Muḥīṭ fi'l-luğa*. thk. Muhammed Hasan. Beyrut: 'Alemlü'l-Kütub, 1994.
- İbn Ca'fer, Ahmed b. Ebī Ya'küb. *Tārīhu'l-Ya'kübī*. Necef: Matba'atu'l-Ġurā, 1937.
- İbn Cendel, Selāme. *Dīwānu Selāme b. Cendel*. thk. Fahreddin Kabāve. Beyrut: Dāru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 1987.
- İbn Dureyd, Ebū Bekr Muhammed. *Cemheratu'l-luğa*. thk. Remzi Münīr. Beyrut: Dāru'l-'İlm li'l-Melāyīn, 1987.
- İbn Fāris, Ahmed. *Mu'cemu Makāyisi'l-Luğa*. thk. Abdusselām Muhammed Hārūn. Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesīr, Ebu'l-Fidā İsmail b. Ömer. *el-Bidāye ve'n-nihāye*. thk. Ali Şirī. b.y.: Dāru İhyā'i Turāsi'l-'Arabī, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebū Muhammed Abdullāh b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-şu'arā'*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Dāru'l-Ma'ārif, 1958.
- İbn Kuteybe, Ebū Muhammed Abdullah b. Müslim. *Ġarību'l-Ḳur'ān*. thk. Ahmed Sakar. Mısır: y.y., 1978.
- İbn Manzūr, Ebu'l-Fazl Cemāluddīn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisānu'l-'Arab*. thk. Abdullah el-Kebīr vd. Kahire: Dāru'l-Ma'ārif, ts.
- İbn Revāha, Abdullah. *Dīwānu 'Abdillāh b. Revāha ve dirāse fī sīretihī ve şīrihī*. haz. Velid Kassāb. Riyad: Dāru'l-'Ulūm, 1982.
- İbn Sīde, el-Mursī. *el-Muḥkem ve'l-muḥīṭu'l-a'zam*. thk. Abdulhamid Hindāvī. Beyrut: Dāru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 2000.
- İbn Ya'fer, Esved. *Dīwānu'l-Esved b. Ya'fer*. thk. Nūrī el-Kaysī. Bağdat: Vizāratu's-Sekāfe ve'l-'İlām, 1970.
- İbnu'l-Kelbī, Hişām b. Muhammed. *Kitābu'l-eşnām*. thk. Ahmed Zeki Paşa. b.y.: Dāru'l-Kütubi'l-Mısriyye, 1995.
- İsfahānī, Rāğīb. *el-Mufredāt fī ġarībi'l-Ḳur'ān*. thk. Muhammed Seyyid Kīlānī. Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 2008.

Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-'Umde fî şinâ'ati'ş-şî'ri ve nağdih*. thk. en-Nebevî Şa'lân. Beyrut: Mektebetu'l-Hâncî, 1990.

Merzubânî, Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. 'İmrân. *Mu'cemu'ş-şu'arâ'*. thk. Fritz Krenkow. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, 1982.

Meydânî, Ahmed b. Muhammed. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Abdulhamîd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.

Meymûn b. Kays. *Dîvânu'l-A'şâ el-Kebîr*. tsh. Muhammed Huseyn. b.y.: Mektebetu'l-Âdâb, 1964.

Musakkib el-'Abdî. *Dîvânu'l-Musaqqib el-'Abdî*. thk. Hasan Kamil. b.y.: Câmi'atu'd-Duvelî'l-'Arabiyye, 1971.

Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âşıra*. Kahire: 'Âlemu'l-Kütub, 2008.

Özcan, Zeki. *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

Ryckmans, Gonzague. "Inscription sud-arabes (dixième série)". *Le Muséon* 66 (1953), 267-317.

Ryckmans, Javier. "The Old South Arabian Religion". *Yemen: 3000 Years of Art and Civilisation in Arabia Felix*. ed. W. Daum. Innsbruck: Umschau-Verlag, 1988.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'āyi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire: Dâru Heccr, 2001.

Tâi, Hâtim b. Abdillâh. *Dîvânu Hâtim b. Abdillâh et-Tâi*. thk. Adil Süleyman Cemal. Kahire: Matbaatu'l-Mudnâ, ts.

Teixidor, Javier. *Inventaire des inscriptions de Palmyre XI*. Beyrut: Institut Français d'archéologie de Beyrouth, 1965.

Topaloğlu, Bekir. "Allah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/471-498. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Umeyye b. Ebi's-Salt. *Dîvânu Umeyye b. Ebi'ş-Şalt*. haz. Seyfuddin el-Kâtib- Ahmed 'İsâm el-Kâtib. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.

Watt, W. Montgomery. *Kur'an'a Giriş*. çev. Süleyman Kalkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.

Yalar, Mehmet. "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi". *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 95-120.

Zâmin, Hâtim Sâlih. *'Aşratu şu'arâ' muḳillûn*. Bağdat: Câmi'atu Bağdâd, 1990.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'arûs*. thk. Ahmed Ferrâc. Kuveyt: et-Turâsu'l-'Arabî, 1965.

Ziriklî, Hayreddin b. Muhammed. *el-'Alâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.

